

К.Я. Климова,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський педуніверситет)

ФОРМУВАННЯ МОВНОСТИЛІСТИЧНОЇ ВПРАВНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ І СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

У статті йдеться про методику проведення занять з практичної стилістики на соціально-психологічному факультеті.

Нерідко практичну стилістику ототожнюють з культурою мови або з діловою мовою як навчальними дисциплінами (зазначимо, що в першому-другому семестрах студенти вивчають лінгвістичні курси "Основи культури і техніки мовлення", "Українська ділова мова", які завершуються іспитами). Однак дві означені дисципліни відрізняються від практичної стилістики насамперед предметом вивчення: це відповідно комунікативні якості мовлення чи мовні засоби укладання текстів службової сфери спілкування. Окреслюючи предмет практичної стилістики, ми маємо на увазі стилістику мовлення, тобто прикладну, функціональну стилістику, яка вивчає використання стилістичних ресурсів мови залежно від сфери, мети, завдань і умов комунікації (стилістика мовлення нерозривно пов'язана зі стилістикою мови). Беззаперечно, у процесі вивчення комунікативних ознак мовлення або питань ділового мовлення студенти-першокурсники побіжно зупиняються на мовних особливостях усіх функціональних стилів. Зауважимо, що принцип наступності й перспективності передбачає наявність певних стилістичних знань, умінь і навичок, сформованих ще у період шкільного вивчення мови – вони поступово поглиблюються й удосконалюються у процесі вузівського навчання. Тому курс практичної стилістики сучасної української мови доцільно розпочати з узагальнення набутих раніше теоретичних знань про функціональні стилі сучасної української мови. За навчальним планом практична стилістика сучасної української мови вивчається в третьому-четвертому семестрах, коли майбутні практичні психологи й соціальні педагоги вже мають достатньо великий об'єм знань з профільюючих дисциплін (а також чітке уявлення про мову і мовлення, функції, форми існування), певний життєвий досвід і прозоре бачення своєї майбутньої діяльності, але відчувають труднощі у стилістично правильному, впливовому, образно-емотивному вираженні своєї думки, що не тільки погіршує якість їх професійної підготовки, а й значно знижує рівень самооцінки. З огляду на стилістичні помилки й недоліки в мовленні студентів та необхідність удосконалення стилістичних умінь і формування стилістичної вправності майбутніх психологів та соціальних педагогів, очевидна актуальність і доцільність впровадження курсу практичної стилістики на соціально-психологічному факультеті. Мета і завдання даного курсу полягають головним чином у формуванні стилістичної вправності мовлення майбутніх психологів і педагогів, тобто слід навчити студентів ефективного використання стилістичних ресурсів мови відповідно до сфери спілкування. Це здійснюється шляхом формування системи ґрунтовних знань про стилістичні можливості української фонетики, лексики і граматики; активізації творчої, продуктивної діяльності студентів за допомогою ефективних методів стилістичних спостережень, досліджень і стилістичного аналізу текстів; удосконалення вміння студентів стилістично (та орфографічно й пунктуаційно) грамотно будувати тексти різних стилів, а також розвитку індивідуально-авторських здібностей обдарованих студентів.

Курс "Практична стилістика сучасної української мови" передбачає проведення лекційних, практичних і лабораторних занять. Оскільки спеціальних підручників та навчальних посібників з практичної стилістики, призначених для вивчення даної дисципліни на нефілологічних факультетах, немає (очевидною є потреба в такій літературі), лекції є тим джерелом знань, де в доступній формі узагальнено дослідження мовознавців в цій галузі (В.В. Виноградов, Л.В. Щерба, О.М. Пешковський, Л.А. Булаховський, І.К. Білодід, В.С. Ващенко, С.Я. Єрмоленко, П.П. Кордун, М.М. Кожина, І.Г. Чередниченко, П.П. Плющ, А.П. Коваль, Н.Д. Бабич, О.Д. Пономарів, Л.І. Мацько, В.А. Чабаненко, М.І. Пентилук та ін.). Вже на першій лекції студенти усвідомлюють суть найважливіших понять функціональної стилістики, таких як:

Стиль:

- Лат. *Stilus* – "загострена паличка для писання".
- Відповідний спосіб соціального самовираження (стиль одягу, виховання, керівництва тощо).
- Лінгв. термін: *стиль мови* – сукупність відповідних мовних засобів для певної сфери спілкування; *стиль мовлення* – конкретна форма реалізації мовних засобів у певній сфері спілкування (науковий, публіцистичний, офіційно-діловий, художній, розмовний).

Стилістична норма

Різновид літературної форми. Загальноприйняте правило, що регулює вживання мовних засобів у певному стилі мовлення. Своя система норм існує в межах кожного стилю.

Стилістична помилка

Різновид мовленнєвих помилок. Порушення певної стилістичної норми писемного чи усного мовлення.

Стилістичне забарвлення тексту

Поняття, що поєднує специфічні для певного стилю мовні засоби з експресивним оцінюванням явища мовцем.

Стилістична вправність мовця

Доцільне і доречне використання мовних засобів певного стилю, стильова єдність тексту, які досягаються шляхом:

- засвоєння стилістичних норм;
- уважного ставлення до мовних традицій;
- боротьби за чистоту мовлення;
- розвитку "чуття мови";
- оволодіння експресивно-виражальними мовними засобами.

Останнє поняття (стилістична вправність мовця) є вочевидь найсуттєвішим. Наші спостереження підтверджують висловлену О.І. Поповою думку про те, що "проблема стилістичної вправності мовлення у студентів залишається актуальною, а недоліки методичного забезпечення вузівського курсу рідної мови спричинили те, що у студентів не сформовані вміння визначити стилістично нейтральні та стилістично марковані мовні одиниці, відбирати з синонімічного ряду найбільш вдале для певного речення слово, будувати висловлювання з урахуванням різних ситуацій спілкування тощо" [1:160]. Дослідниця вважає, що стилістичну вправність мовлення студентів допоможе сформувати струнка, науково обґрунтована система вправ, з-поміж яких переважають конструктивні вправи, вправи на редагування вихідного матеріалу, завдання творчого характеру, стилістичний аналіз готових текстів, рольові ігри. Ми цілком погоджуємося з О.І. Поповою і використовуємо стилістичні вправи (додамо, що вони у нас диференційовані, нерідко розраховані на індивідуальне виконання студентами або роботу в групах, парах) як на практичних, так і на лабораторних заняттях. Наведемо окремі приклади.

1. Програмою передбачено лабораторні заняття, які ми будемо за однаковою схемою: стилістичний аналіз пропонованого викладачем тексту (наукового, ділового, розмовного, публіцистичного, художнього відповідно до теми заняття) + творче завдання, що передбачає написання студентом свого тексту за однією із заданих тем (різними стилями мови). Обрана методика дозволяє студентам не тільки заглибитись у проблеми стилістики мови й мовлення, апробувати здобуті на лекційних і практичних заняттях теоретичні знання, виступаючи водночас у ролі мовознавця-дослідника, - студенти набувають практичних навичок створення зв'язних, виразних текстів будь-якої сфери спілкування, тобто набувають стилістичної вправності. На лабораторних заняттях обдаровані студенти розвивають свої творчі здібності, відчують емоційну насаду від досягнутих успіхів, що надзвичайно оптимізує процес вивчення практичної стилістики сучасної української мови.

На кожному занятті використовується загальна схема (у третьому семестрі вивчаються стилістичні можливості фонетики, лексики, фразеології, словотвору, у четвертому – стилістичні ресурси граматики, тому ми наводимо схему частково, тільки для третього семестру, в четвертому вона стає вже повною, оскільки додаються нові пункти):

СХЕМА СТИЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ (ХУДОЖНЬОГО, ПУБЛІЦИСТИЧНОГО, ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО, НАУКОВОГО СТИЛІВ) – третій семестр

1. *Визначте, до якого функціонального стилю сучасної української мови належить даний текст. Назвіть підстиль і жанр:*
 - Науковий (власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний, науково-публіцистичний, науково-діловий підстиль, стаття, доповідь, виступ, рецензія, звіт, бібліографія тощо за жанром).
 - Публіцистичний (газетно-журнальний, художньо-публіцистичний, науково-публіцистичний підстиль, стаття в пресі, репортаж, інтерв'ю, дорожні замальовки, нарис, фейлетон, виступ на мітингу тощо за жанром).
 - Художній (прозовий, поетичний за формою, ліричний, епічний, драматичний підстиль, гумореска, усмішка, балада, пісня, казка, легенда уривок з повісті, роману, новели, комедії, власне драми, трагедії тощо за жанром).
 - Розмовний (розмовно-літературний, розмовно-побутовий підстиль, в межах якого стилю використовується і з якою метою – вкажіть).
 - Офіційно-діловий (адміністративно-канцелярський, законодавчий, дипломатичний підстиль, назва документа).
 - Окремо виділіть епістолярний та конфесійний стилі (листи, церковні тексти).
2. *Визначте комунікативну мету даного тексту (обмін інформацією, популяризація наукових знань, вплив на свідомість адресата, переконання його у правильності своєї думки, вираження автором власних емоцій, вплив на чуттєву сферу читача тощо).*
3. *Охарактеризуйте виражальні засоби мови тексту на всіх рівнях:*
 - Фонетичні засоби стилістики (свідоме обрання варіанта норми з метою милозвучності, порушення фонетичних норм у тексті, мета автора). Алітерація, асонанс, звуконаслідування.
 - Лексичні засоби стилістики (використані автором метафори, омоніми, синоніми, антоніми, пароніми; знайдіть, якщо є у тексті, каламбур (гра слів), стилістичні фігури: посилювальний повтор, градація, ампліфікація, плеоназм, тавтологія, антитеза, оксиморон; назвіть у тексті терміни, мовні штампи, професійні слова, застарілу лексику, лексичні діалектизми, розмовно-просторічні слова (якщо є)).
 - Фразеологічні засоби стилістики (знайдіть, якщо є, у даному тексті фразеологічні словосполучення або речення, фразеологізми-заперечення, порівняння, вигук, окремо визначте прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми, максими, сентенції, парадокси, літературні цитати, ремінісценції, вкажіть сталі вирази діловодства та наукові терміни і професіоналізми – стійкі словосполучення). Чи відбулася у тексті трансформація фразеологізмів?
 - Стилістичні можливості словотвору (вкажіть способи деривації у тексті).

2. Слід зазначити, що вправи, які студенти виконують на практичних заняттях, бажано добирати з орієнтацією на коло професійних інтересів майбутніх психологів або педагогів, але робити це ненав'язливо, щоб не викликати протидії. Ось деякі з таких вправ:

Запишіть текст українською мовою, охарактеризуйте лексичні особливості наукового стилю, наявні у ньому. Які з термінів, вжитих у тексті, є загальнонауковими, а які належать до психологічних?

Коммуникативные функции. В процессе общения посредством этих функций осуществляется взаимосвязь людей на уровне индивидуального, группового и общественного взаимодействия. Это возможно благодаря развитию органов чувств и мозга как приемников и хранителей информации (например, о качествах личности партнеров). Однако органы чувств обеспечивают только одностороннюю связь партнеров. Взаимосвязь между ними достигается благодаря речи и другим естественным выразительным средствам человека (мимике, пантомиме, жестам, голосу, предметным действиям человека), а также искусственным средствам связи (письму, печати, телеграфу, радио, телевидению и др.), которые функционируют в процессах общения как каналы передачи информации.

Информация облекается в форму различных знаков, образующих язык общения. Поэтому эффективность коммуникативных функций предопределяется решенностью проблемы канал — знак. Средства взаимосвязи в процессе общения превращаются в информационные каналы, наполненные содержанием, которое черпается из общественно-трудовой практики (В.Н. Панферов. Классификация функций человека как субъекта...// Социальная психология. Хрестоматия, СПб, 2000).

Прочитайте жартівливі поради О. Чорногуза. Користуючись вимогами до лексики ділового стилю, складіть свою "Інструкцію з правил поведінки у громадських місцях розваг і відпочинку". Чим буде відрізнятися Ваш документ від запропонованого сатириком тексту?

Моя перша порада: як тільки ви зайшли до кінозалу, негайно сядьте. Бажано на своє місце. І, звичайно, в своєму ряду. Тоді зніміть шапку (якщо ви її носите), скиньте пальто чи плащ і покладіть на спинку стільця, що попереду вас. Якщо товариш чи товаришка безцеремонно почне лягати на ваш одяг, зробіть йому (їй) зауваження. Бажано голосно. У кінозалі завжди треба розмовляти дуже голосно, бо інакше вас не почують.

Роздягнувшись і добре вмовстившись, лізьте до кишені. Своєї. Якщо ви жінка, то до сумочки. Діставайте бутерброд (хліб із сиром чи ковбасою) і їжте. Добре до ковбаси з хлібом йде часник. Отож не забудьте прихопити з собою один-два зубчики. Коли ви не взяли бутерброд, то жуйте кекс, облизуйте "ескімо" або лузайте насіння. Соняшникове.

Як тільки на екрані з'являться титри, починайте читати. Теж голосно. Бажано так, щоб вас чули аж в останньому ряду. Читайте назву фільму, чиєї студії цей фільм, читайте, хто які ролі грає, потім коментуйте всі події, що відбуваються на екрані. Це, як не дивно, в кінозалах роблять не всі. Більше того, трапляються маловиховані типи, які починають шикати або, простіше кажучи, затуляти коментаторові рота. Не дають чоловікові розкритись до кінця (О. Чорногуз. "Як поводитися в кіно").

Прочитайте виразно пропоновані тексти, вкажіть, до яких стилів і підстилів вони належать. Сформулюйте основну думку кожного тексту; випишіть з нього фразеологічні одиниці, визначте їх типи за значенням (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення). Які з цих фразеологізмів мають стилістичну вагу? Що Ви знаєте про походження кожного з них? Відстежте, чи відбувається трансформація (семантична видозміна) фразеологізмів у кожному з наведених нижче текстів? Випишіть окремо ті авторські думки, які можна, на Ваш погляд, вважати афористичними.

НЕ БІЙТЕСЬ – НЕ СПАДЕ КОРОНА

Було у неї п'ять синів. Один лише вернувся з бою. В її косах печалі сніг Не тане й літньою порою. Глибокі зморшки на лиці, Уже не йде, а тільки тупа... Сухий ціпок в одній руці, У другій – рученька онука. Веде його у перший клас.	Онук – її єдине щастя. В дорозі спиниться не раз, Та все ж дотупає, не здається. Своїх горьованих надій Довіку в серці не схоронить. Як стрінете – вклоніться їй. Не бійтесь – не спаде корона! (Г. Носенко)
---	---

Мова – макрообраз дійсності у свідомості народу, що сполучає якимось дивом матеріальне та ідеальне, об'єктивне і суб'єктивне. "Вічним двигуном" мовного феномена є пізнавальний потяг, що виявляється у невинному проникненні в дійсність, у щоденному осяганні її. Саме в горнілі миротворення здійснюється синтез біологічного, етнічного, психологічного: реалії навколишньої дійсності проектується на канву ідеального. Мова сполучає природні середовища нації і спосіб відродження його у свідомості народу (О. Федик).

БЕЗДУХОВНІСТЬ ЧИ ГАРМОНІЯ

І правда: все тече і все змінюється. З розвитком науки і техніки саме поняття "екологія" увібрало в себе величезний простір, рівнозначний хіба що обширам космосу. Ще не так давно ми немало піклувались і багато говорили – і від того вельми прикро – про екологічно чисті поля, озера та річки, про чистоту навколишнього світу. А що маємо? Родючий ґрунт і води, отруєні хімією, у небі безліч мертвих тіл. І близькість, і далечинь – усе зруйнували, знівечили.

Що лишилося? Залишилося те, що в нас самих і далеко поза нами. Маю на увазі душу і її космос. Екологію душі. Позавчора її роз'їдала байдужість, учора – зневіра, а сьогодні – бажання солодко жити за рахунок чужої праці. Чуємо цілком відверті і впевнені твердження, що ринок є ринок, він передбачає і багатих, і бідних. Отож і виходить: хтось нехай трудиться в поті чола, а я плоди його праці продам і матиму достаток. Сита душа не будує, не допомагає, не хворіє. Вона просто животіє... Душа... Це останній бастион, який так легко зруйнувати! (І. Кирпель).

Таким чином, розвиток мовно-мовленнєвої компетентності студентів педагогічного навчального закладу, який формується тільки внаслідок системної й систематичної роботи студентів і викладачів, передбачає досконале володіння мовними засобами в усіх сферах суспільного спілкування. Наступна творча діяльність випускників, яким доведеться бути вчителями, соціальними педагогами, психологами, перекладачами тощо, обов'язково вимагатиме від них гарного знання державної мови. Отже, *значення* практичної стилістики у підготовці вчителя важко переоцінити, тому що, як зазначає А.П. Коваль, "на зразках доцільного використання мовних засобів у різних стилях і формах мови практична стилістика навчає мовної майстерності, свідомого й критичного ставлення до власного мовлення і до мови оточення" [2:7].

1. Попова О.І. Передумова експериментально-дослідної роботи з формування стилістичної вправності мовлення майбутніх учителів початкових класів // Педагогіка та психологія / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Харків: ХДПУ, 2000. – Вип.15. – С. 159 – 165.
2. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. Підручник для філолог. фак-в унів-тів. К.: Вища школа, 1987. – С.7.

Матеріал надійшов до редакції 30.12. 2003 р.

Климова Е.Я. Формирование стилистической искренности речи в контексте профессиональной подготовки практических психологов и социальных педагогов.

В статье рассказывается о методике формирования навыков стилистической искренности речи будущих практических психологов и социальных педагогов.

Klymova K.Ya. The Formation of Stylistic Competence on the Basis of the Professional Training of the Psychologists and Social Pedagogues.

The article describes methodology of developing of stylistic competence of the future psychologists and social educators.